

УДК 341.23

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ТА ПРАВОВОГО РЕЖИМУ АРКТИКИ: ТЕРМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Яна Павко

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Мельникова, 36, м. Київ, Україна, 00115,
email: yanapavko@uandex.ua*

На основі використання вітчизняних та зарубіжних міжнародно-правових досліджень здійснено комплексний аналіз сутності, термінологічних особливостей правового статусу та правового режиму Арктики, розкрито методологічне значення цих понять. Запропоновано авторське визначення зазначених категорій науки міжнародного права.

Ключові слова: правовий статус; правовий режим; Арктика; міжнародно-правові дослідження; термінологічні особливості.

Постановка проблеми. До пріоритетних, виразно окреслених теоретичних напрямів міжнародно-правових досліджень з арктичної проблематики потрібно зачислити всебічний, комплексний аналіз термінологічних особливостей правового статусу Арктики. З нашої точки зору, це дослідницьке завдання передбачає чітке з'ясування сутності та співвідношення між собою таких важливих у методологічному сенсі понять, як «правовий статус» та «правовий режим», розглядаючи їхнє смислове значення у контексті специфіки полярного регіону. Щодо цього зазначимо, що Арктика, як і Антарктика, належить до полярних регіонів нашої планети, які вирізняються суворими кліматичними умовами, що значно ускладнюють життєдіяльність людини. Водночас за своїми фізико-географічними та правовими характеристиками, господарським і технологічним рівнем освоєння вони суттєво відрізняються один від одного. Якщо основну частину Антарктики складає материк, то Арктики – океан. За даними дослідників, значна частина загальної площі Арктики – 13,1 млн км² – саме арктичний морський простір, що є простором Північного Льодовитого океану [22, с. 3]. Правовий режим морського простору, який займає переважну частину арктичного регіону, загалом визначається принципами та нормами міжнародного права, які стосуються Світового океану і закріплені у Женевських конвенціях з морського права 1958 р. і Конвенції 1982 р., а також законодавчою практикою приарктичних держав. Суттєвою є різниця в розташуванні цих двох полярних регіонів. На відміну від Антарктики, Арктика знаходиться у відносній близькості до найрозвинутіших країн Європи та Північної Америки [1, с. 10]. Арктику доволі активно використовують і як транспортну артерію, і як джерело природних живих і неживих ресурсів, в той час як використання Антарктики обмежуються науковими дослідженнями щодо її вивчення [12, с. 144].

Наголосимо, що арктичний регіон з сухопутними та водними просторами за своїми кліматичними і, передусім, льодовими умовами значно відрізняється від інших частин Світового океану. Приполярні держави, економічні інфраструктури та інтереси населення яких за багатьма аспектами пов'язані з просторовим і ресурсним потенціалом Крайньої Півночі, протягом десятиліть докладали зусиль до вивчення, господарського, культурного та іншого освоєння регіону, його оборони, збереження екологічної сфери та природних ресурсів. Цей регіон здавна вважали збереженням політичних, правових, економічних, військово-стратегічних, екологічних та соціальних інтересів [6, с. 115]. Саме ці інтереси впливають на характер правового статусу та режиму Арктики, міжнародних договорів та законодавчих актів, які укладають приполярні держави [7, с. 115].

Аналіз новітніх досліджень та публікацій. Висвітленню змісту та особливостей таких важливих термінологічних понять міжнародно-правової науки, як «правовий статус» та «правовий режим» морського простору, присвячені наукові публікації вітчизняних дослідників Л. Тимченка, О. Шемякіна, О. Висоцького, С. Кузнецова, А. Щипцова. Питання з'ясування сутності та співвідношення цих категорій стали об'єктом аналізу і зарубіжних вчених-міжнародників. До них належать наукові праці А. Ковальова, А. Колодкіна, А. Мовчана, І. Міхіної, С. Молодцова, П. Беркмана, Д. Фаранда, Т. Сковазі. Водночас у сучасній науці міжнародного права практично відсутні узагальнюючі праці, в яких з новітніх методологічних позицій здійснено всебічний, комплексний аналіз понять «правовий статус» і «правовий режим» з урахуванням унікальних особливостей арктичного регіону.

Саме тому **мета нашого дослідження** полягає в тому, щоб, спираючись на досягнення міжнародно-правової думки, розкрити сутність і термінологічні особливості правового статусу і правового режиму Арктики, запропонувати авторські дефініції цих категоріальних понять.

Виклад основного матеріалу дослідження. Невід'ємною складовою дослідження сутності та особливостей юридичних механізмів регулювання міжнародного співробітництва держав в Арктиці є чітке, усвідомлене з методологічної точки зору розуміння та коректне тлумачення таких понять, як «правовий статус» та «правовий режим» у контексті специфіки полярного регіону. Зазначимо, що у сучасній вітчизняній та зарубіжній науці міжнародного права зміст таких юридичних категорій, як «статус» чи «режим» Арктики, розглядають переважно у площині двох рельєфно окреслених методологічних підходів: 1) розкриття смислового значення понять і видів територій у міжнародному публічному праві (Ю. Барсегов, Дж. Коломбос, М. Буроменський, Я. Броунлі, І. Лукашук, Л. Тимченко); 2) міжнародно-правової класифікації морського простору (Р. Деканозов, А. Колодкін, С. Кузнецов, Т. Аверочкіна, В. Гуцуляк, О. Шемякін).

Наголосимо, що у сучасній міжнародно-правовій доктрині та практиці відсутня єдина точка зору на використання зазначених понять як критеріїв юридичної класифікації територій. Обидва категоріальні поняття вітчизняні та

зарубіжні дослідники застосовують для базисної характеристики правового становища тієї чи іншої території, що якісно вирізняє цю територію від іншого простору.

Питання, що стосуються правового режиму території, мають у міжнародному праві суттєве значення. На Землі вже давно не існує нічийних територій (*terra nullius*). Або територія знаходиться під державним суверенітетом, або її статус визначають численні міжнародні договори. Території мають різний міжнародно-правовий статус. Міжнародне право жорстко регулює питання зміни правового статусу території. Отже, міжнародне право закріплює суверенітет держав та їхньої території, установлює підстави володіння територією, особливості придбання та втрати території суб'єктами міжнародного права, режим просторів, на які не поширюється державний суверенітет і які не можуть бути об'єктом присвоєння [15, с. 94–95].

Відомий західний юрист-міжнародник Я. Броунлі, відповідно до міжнародно-правової доктрини та практики, виокремлює чотири види режиму територій: територіальний суверенітет; територія, на яку не поширюється суверенітет будь-якої держави або групи держав і яка має власний статус (наприклад, підмандатні та підопічні території); *res nullius* (нічийна територія); *res communis* (територія, що належить усім). Причому, на його думку, територіальне верховенство поширюється, здебільшого, на сухопутну територію і територіальне море, прилегле до сухопутної території, а також на поверхню та надра дна територіального моря [4, с. 173]. За словами Я. Броунлі, компетенцію держав щодо їхньої території переважно визначають як суверенітет та юрисдикцію. У термінологічному сенсі поняття «суверенітет» слід розглядати для юридичного позначення комплексу державних прав та відповідного статусу держави. Натомість термін «юрисдикція» зазначає конкретні права, привілеї та компетенції країни [4, с. 174–175]. Зазначимо також, що зміст та характер юридичної природи територій знаходить свій вияв у тому, що в межах підвладних їй територій держава здійснює своє територіальне верховенство [2, с. 9].

Під час аналізу правового стану територій зарубіжний професор Дж. Коломбос у своєму ґрунтовному курсі міжнародного морського права застосовує терміни «режим», «статус», «юридична природа» [9, с. 78–80].

Терміни «режим» («правовий режим») і «статус» («правовий статус») використано у тексті Конвенції ООН з морського права, оскільки в ній передбачено міжнародно-правове регулювання діяльності держав та їхньої кооперації щодо використання простору Світового океану та його ресурсів. Наприклад, ст. 2 зазначеної Конвенції має таку назву «Правовий статус територіального моря, повітряного простору над територіальним морем, а також його дна та надр». У ній, зокрема, наголошено, що прибережна держава здійснює суверенітет над територіальним морем з дотриманням Конвенції ООН 1982 р. та інших норм міжнародного права [21, с. 113]. Визначенню правового статусу чи правового режиму того чи іншого району Світового океану присвячені й інші статті Конвенції. Це, зокрема: ст. 34 «Правовий статус вод, що

утворюють протоки, які використовуються для міжнародного судноплавства»; ст. 49 «Правовий статус архіпелажних вод, повітряного простору над архіпелажними водами, а також дна та його надр»; ст. 137 «Правовий статус району та його ресурсів». Положення Конвенції ООН 1982 р. стосовно правового статусу морського простору підтверджують справедливість і обґрунтованість висновку про те, що сутність правового статусу всіх таких просторів полягає в їхній підпорядкованості чи непідпорядкованості суверенітету держав. Отже, правовий статус визначає, чи підлягає цей морський простір національно-правовій регламентації прибережної держави (з безумовним дотриманням державою загальноновизнаних норм міжнародного права) чи прямо і безпосередньо міжнародно-правовому регулюванню [16, с. 7].

Такі взаємозалежні, проте не тотожні критерії, як «правовий статус» і «правовий режим», застосовують під час класифікації морського простору. Протягом багатьох десятиліть, так само як і сухопутний простір Землі, його, за міжнародно-правовим підходом, поділяють на: 1) морський простір, що перебуває під суверенітетом прибережної держави і становить його державну територію (внутрішні морські води і територіальне море); 2) морський простір, на який не поширюється державний суверенітет жодної із держав (відкрите море) [19, с. 45].

Приналежність частини Світового океану до одного із зазначених видів морського простору визначає, відповідно, правове положення або правовий статус цієї або іншої частини моря. Правовий статус будь-якого морського простору впливає на зміст і порядок встановлення правового режиму у певній морській акваторії. Вихідними засадами міжнародного морського права під час визначення правового статусу і правового режиму вищезазначених юридичних видів морського простору слугує принцип поваги державного суверенітету та принцип свободи відкритого моря. Згідно з цими принципами, внутрішні морські води і територіальне море підлягають національно-правовій регламентації прибережної держави з безумовним дотриманням загальноновизнаних норм міжнародного права, а відкрите море – безпосередньому і прямому міжнародно-правовому регулюванню як міжнародний простір, що відкритий і доступний для використання всіма державами [18, с. 15].

Класифікація морського простору, визнана доктриною міжнародного права, сприяє чіткому визначенню прав держави щодо цього простору і встановленню зрозумілого правового його статусу [8, с. 10]. Історично в основу поділу режимів морського простору за їхнім міжнародно-правовим статусом покладено, на перший погляд, зрозумілий і переконливий критерій – наявність чи відсутність територіального суверенітету держав [3, с. 160].

Проте за такого загального поділу юридичний статус окремих морських просторів враховано частково. Саме тому, на думку професора С. Молодцова, доречною є класифікація, яка розкриває не тільки загальні, а й специфічні риси таких просторів, як, наприклад, внутрішні морські води чи територіальні води (територіальне море); територіальне море чи архіпелажні води, прилегла зона чи економічна зона. З його точки зору, у такій класифікації необхідно враховувати і

те, що певний морський простір складається з вод, які мають різний правовий статус [20, с. 50]. В окремих випадках міжнародного права морський простір класифікують залежно від його правового статусу та режиму.

Загалом автори дотримуються думки, що під юридичним статусом слід розуміти юридичну природу тієї чи іншої частини Світового океану, їхнє юридичне становище в системі міжнародно-правових категорій морських просторів (територіальне, відкрите море, архіпелажні води і т. д. [24, с. 15]. Натомість, як вважає професор О. Шемякін, правовий режим потрібно тлумачити як систему юридичних норм, що регламентують права та обов'язки суб'єктів у сфері використання морського простору [27, с. 20]. Необхідно усе ж зважати і на те, що міжнародно-правовий режим морських просторів, об'єднаних загальним терміном Світовий океан, визначають держави, а його регулювання здійснюють за допомогою механізмів та принципів як звичайного, так і договірної права [25, с. 22].

Зазначимо, що правовий режим морського простору Світового океану тісно пов'язаний з встановленим у його акваторіях міжнародним правопорядком. Варто погодитись із запропонованим М. Лазаревим визначенням цього міжнародно-правового поняття. На його думку, в широкому розумінні правопорядок у Світовому океані – це встановлений нормами морського права (міжнародного чи національного) порядок відносин між державами, у зв'язку з використанням Світового океану як морських шляхів, джерела природних та мінеральних ресурсів, енергії наукових знань, простору, який використовують у промислових, рекреаційних цілях, а також для збереження морської та глобальної екологічної рівноваги. У вузькому розумінні, міжнародний правопорядок у Світовому океані – це вищезазначений порядок відносин держав на морях і океанах, встановлений нормами тільки міжнародного морського права (без внутрішньодержавного права) [10, с. 123].

З точки зору сучасних наукових підходів, класифікацію морського простору в юридичній площині необхідно здійснювати з урахуванням сутності та особливостей правового статусу. Такий концептуальний підхід відповідає історично сформованій традиції у науковій царині міжнародного морського права і спирається на відповідні положення Концепції ООН 1982 р. Відповідно до неї, сучасні вітчизняні дослідники поділяють Світовий океан умовно на три головні юридичні категорії морських просторів: 1) ті, що є невід'ємною частиною території прибережної держави, в межах якої діє її суверенітет (внутрішні води, територіальне море); 2) ті, що не входять до складу території прибережної держави, але підлягають його юрисдикції (виключна економічна зона, прилегла зона, континентальний шельф); 3) ті, що не підлягають ані суверенітету, ані юрисдикції будь-якої держави (відкрите море) [5, с. 66–67].

На думку професора А. Мовчана, міжнародно-правові норми, які регулюють правовий статус морських просторів, дають відповідь лише на питання про те, чи підпорядковані зазначені водні ресурси суверенітету будь-якої держави, чи ні. Для встановлення чіткого правового порядку певної діяльності держав у межах відповідних просторів необхідні також норми, які визначають правовий

режим цих морських просторів та, відповідно, конкретні права та обов'язки держав стосовно юридично встановлених видів використання та освоєння державами тих чи інших просторів морів та океанів. Отож норми морського права стосовно правового статусу і правового режиму морського простору доповнюють одне одного і тісно пов'язані між собою [17, с. 9].

Особливе місце у класифікації морських просторів за такими критеріальними чинниками, як правовий статус і правовий режим, займає Арктика. Зазначена правова класифікація морських просторів, що остаточно сформувалася із прийняттям міжнародною цивілізаційною спільнотою Конвенції ООН з морського права 1982 р., відкриває перспективну можливість для аргументованого визначення правового становища полярних держав щодо певних різновидів водних акваторій Північного Льодовитого океану, встановлення їхнього правового статусу та правового режиму.

У цьому сенсі доцільно привернути увагу до дискусійних аспектів проблеми тлумачення та використання у міжнародно-правовій думці понять «правовий статус» і «правовий режим». Зазначимо, що в окремих випадках смислова інтерпретація цих термінів та методологічні підходи щодо їхнього співвідношення різняться між собою. Традиційно стосовно територій у межах міжнародного права, у тому числі й міжнародного морського права, вживають два поняття: «правовий статус», який визначає положення певної території відносно суверенітету будь-якої держави, і «правовий режим», що складає систему юридичних норм і правил, які регулюють діяльність та поведінку суб'єктів права на відповідній території. Доцільно погодитися з конструктивною позицією у цьому питанні професора С. Молодцова. Він, наприклад, вважає, що обидва ці питання тісно пов'язані між собою, проте не є рівнозначними. Їхній взаємозв'язок переконливий лише у тому випадку, коли в межах відповідної території між державою, яка здійснює суверенітет над нею, та іншими державами виникають ситуації або відносини, не передбачені і не врегульовані міжнародно-правовим режимом, встановленим для певної території [20, с. 47]. У такому випадку, наприклад, у територіальному морі, яке перебуває під суверенітетом прибережної держави, повноваження щодо врегулювання ситуації та відносин, у тому числі конфліктних, належить суверенно-прибережній державі, що є результатом здійснення нею свого суверенітету над територіальним морем. Цілком природно, що і під час розробки власне самого міжнародно-правового режиму деяких територій, у тому числі й арктичних, які знаходяться під суверенітетом будь-якої держави, фахівці беруть до уваги правовий статус цих територій. Натомість, у відкритому морі, над яким жодна з держав не може здійснювати власного суверенітету, будь-яка держава повинна застосовувати свої зобов'язання в установленому міжнародним правом обсязі. З нашої точки зору, доволі хиткою є позиція професора Л. Тимченка, який наполягає на тому, щоб з метою запобігання термінологічній плутанині поняття «режим» («правовий режим») і «статус» («правовий статус») використовували як рівнозначні. Ми поділяємо його точку зору про те, що чіткості у визначенні

правового становища території можна досягти тільки шляхом одночасного дослідження як її юридичної природи, так і правового режиму [26, с. 355].

Для глибокого, об'єктивного розуміння сутності та співвідношення термінологічних понять «правовий статус» та «правовий режим» у контексті особливостей арктичного регіону методологічне значення мають положення Конвенції ООН з морського права 1982 р. У ній, зокрема, термін «режим» («правовий режим») означає у смислового значенні сукупність норм, що регулюють певне явище в рамках фундаментальних положень, які формують правовий базис кожної просторової категорії. Остання в Конвенції 1982 р. позначена поняттям «статус» («правовий статус»). Зазначимо також, що у Конвенції ООН з морського права 1982 р. не тільки розкрита сутність цих міжнародно-правових категорій, а й чітко розмежовані поняття «правовий статус» і «правовий режим» (інколи «статус», «режим»). Наприклад, у п. 4 статті 49 Конвенції зазначено: «Режим архіпелажного проходу морськими коридорами, що встановлюються у цій частині, в інших відношеннях не зачіпає статусу архіпелажних вод, включаючи морські коридори» [21, с. 140]. Аналогічний підхід застосовують і в п. 1 ст. 34 зазначеної Конвенції стосовно проток, які використовують для міжнародного судноплавства. Правовий режим проходу через ці протоки «не зачіпає в інших відношеннях правового статусу вод, які утворюють такі протоки» [21, с. 141]. Наведені нами окремі положення п. 4 ст. 49 і п. 1 ст. 34 Конвенції ООН з морського права 1982 р. засвідчують, що у міжнародному праві під час аналізу та практичного розв'язання територіальних питань нерідко застосовують поняття «правовий статус» або ж «правовий режим», які не є тотожними за своїм змістом. Проте під час дослідження правового стану того чи іншого територіального простору ці поняття не варто розглядати окремо, оскільки вони нерозривно пов'язані між собою і певною мірою взаємозалежні.

Отже, з юридичної точки зору, доцільніше класифікувати морські простори з урахуванням одночасно правового статусу і правового режиму кожного з них [20, с. 50]. Не заперечуючи важливості такого критерію, як можливість поширення на той чи інший морський простір прибережної держави та його юриспруденції, потрібно визнати і те, що цей критерій не є самодостатнім для визначення поняття «правовий статус» категорії морського простору. У нашому випадку заслуговує уваги аргументований підхід О. Висоцького до тлумачення цього поняття, згідно з яким під міжнародно-правовим статусом слід розуміти «правову природу тієї чи іншої частини океану та моря, їхнє правове положення в системі правових категорій морських просторів» [24, с. 15]. Під міжнародно-правовим режимом морських просторів, які об'єднують загальним терміном *Світовий океан*, фахівці розуміють сукупність усіх прав і обов'язків, які визнаються за державами як звичайним, так і договірним міжнародним правом [25, с. 22]. На думку професора О. Шемякіна, правовий статус, якщо розглядати його як правове положення цієї чи іншої категорії водного простору в загальній системі правових категорій морських просторів, залежить не тільки від можливості поширення на цю категорію суверенітету держави, а й від її

правового режиму, встановленого нормами міжнародного морського права, а також від активності і конструктивності політико-правових дій прибережної держави [27, с. 22]. Застосовуючи методологічний підхід, він вважає коректнішим у сучасному міжнародному морському праві виокремити чотири групи морських просторів: 1) простори, які входять до складу державної території і мають національно-правовий режим; 2) простори з міжнародно-правовим режимом; 3) простори зі змішаним режимом; 4) простори зі спеціальними правовими режимами [27, с. 23].

На наш погляд, заслуговує уваги конструктивна точка зору професора Л. Тимченка, який вважає, що на основі критерію юридичної природи можна здійснити таку міжнародно-правову класифікацію територій: 1) державна територія; 2) міжнародна територія спільного користування; 3) континентальний шельф [26, с. 354].

Виходячи з наукового аналізу понять «правовий статус» та «правовий режим» стосовно морських та сухопутних просторів, спробуємо визначити їхню сутність з урахуванням особливостей арктичного регіону. На нашу думку, правовий статус Арктики – це правовий стан полярних територій щодо суверенітету та юрисдикції будь-якої з арктичних держав, встановлений відповідно до норм міжнародного права. Натомість, правовий режим Арктики – це сукупність міжнародно-правових та національно-законодавчих норм і механізмів, якими регулюють діяльність держав, їхню взаємодію у сфері використання простору та природно-ресурсного потенціалу полярного регіону.

Наголосимо, що складнощі у розв'язанні проблеми сучасного міжнародно-правового режиму Арктики, виробленні його оптимального формату у контексті викликів глобалізованого світу обумовлені, насамперед, різними підходами до визначення юридичної природи і правового статусу полярного регіону. З одного боку, його можна розглядати як відкрите море з усіма можливими міжнародно-правовими наслідками. З іншого боку, значна частина Північного Льодовитого океану – це льодяна поверхня, яку можна вважати особливим видом державної території п'яти арктичних держав, які прилягають до неї. Потрібно врахувати і ту обставину, що на льодяні поля, які знаходяться в межах арктичного сектора прибережної держави, не поширюється правовий статус його сухопутної території [22, с. 19].

Зазначеними чинниками, зокрема, можна пояснити відмінність позицій приарктичних держав щодо застосування міжнародно-правових та внутрішньодержавних актів при розв'язанні спірних проблем, дискусійних питань щодо використання простору та ресурсів Арктики [13, с. 386]. До речі, діюче міжнародне морське право не містить положень, які поширюють на всю Арктику верховенство прилеглих до Північного Льодовитого океану держав. Отож потрібно виходити з того, що морські простори Північного Льодовитого океану за своїм статусом поділені на ті ж категорії, що й водні простори всього Світового океану, правовий режим яких передбачений Конвенцією ООН 1982 р. Отже, правовий режим Арктики, за нормами діючого міжнародного права, а також внутрішньодержавного права прибережних до Північного Льодовитого

океану держав, не повинен в принципі відрізнятися від інших просторів Світового океану. Проте, враховуючи особливі кліматичні умови та екологічну уразливість Арктики, приарктичні держави можуть застосовувати національні законодавчі акти для запобігання ризикам, пов'язаних із забрудненням морського середовища полярного регіону [13, с. 389].

На думку фахівців, загальний правовий режим Арктики характеризується всебічним і, безперечно, правовим пріоритетом прав та інтересів держав регіону. Важливою обставиною є те, що *status quo*, який утвердився в полярному регіоні, закріплений не тільки нормативними актами приарктичних держав, а й міжнародним визнанням, як очевидно виявленим, так і мовчазним [17, с. 7]. Для встановлення юридичної природи та правового режиму Арктики, закономірностей, особливостей та тенденцій його формування необхідним є з'ясування фундаментальних відмінностей Північного Льодовитого океану від Індійського, Тихого та Атлантичного океанів. Перелічимо їх:

1. Північний Льодовитий океан є найменшим із перелічених океанів за площею та глибиною; тільки він має багатовікову льодяну «шапку», яка займає значну частину його площі; будь-яке велике забруднення морського середовища в Північному Льодовитому океані може стати екологічною катастрофою, насамперед, для прибережних арктичних країн, їхнього населення.

2. Тільки Північний Льодовитий океан наполовину оточений побережжям лише п'яти держав: США (через півострів Аляска), Росії, Канади, Норвегії та Данії (через о. Гренландія).

3. З усіх океанів світу Північний Льодовитий океан найвіддаленіший від традиційних міжнародних судноплавних шляхів.

Головна особливість, яка вирізняє Північний Льодовитий океан з-поміж інших океанів, полягає в тому, що його територія, за винятком деяких регіонів, постійно або ж більшу частину року покрита льодом. Саме тому арктичні морські простори не можна розглядати під тим кутом зору, що й морські простори загалом [20, с. 139]. Особливе географічне положення, яке різко відрізняється від розташування усіх інших морських просторів, значною мірою визначає міжнародний правовий статус просторів Північного Льодовитого океану [1, с. 23].

У зв'язку з зазначеними особливостями історично сформувався специфічний правовий режим Арктики, здебільшого як звичайних норм міжнародного права. Стрижнем цього правового режиму є не універсальний, а регіональний, двосторонній і національно-законодавчий рівні правотворчості саме прибережних арктичних держав [28, с. 4]. За визначенням зарубіжних юристів-міжнародників, Північний Льодовитий океан та його окраїнні моря докорінно відрізняються від інших океанів та морів і є специфічним випадком з унікальними можливостями з точки зору правового регулювання [28, с. 17].

Гострим дискусійним питанням, яке очікує на юридично коректне вирішення, слід вважати проблему кваліфікації правового режиму підводних і підлідних земель цього найменшого за площею, проте найхолоднішого і наймілководнішого з океанів нашої планети. У науковій літературі ці

особливості Північного Льодовитого океану ілюструють такими даними: його площа становить 2,8 % від площі поверхні Землі, в той час як площа Тихого океану – понад 30 % поверхні землі, площа Атлантичного океану – понад 20,8 %, площа Індійського океану – понад 14 %. Середня глибина Північного Льодовитого океану становить 1 050 м, в той час як середня глибина Тихого океану – 4 300 м, Атлантичного – 3 300 м, Індійського – 3 900 м [23, с. 272–273].

Зазначимо, що юридичний статус морських просторів Арктики загалом визначається принципами та нормами міжнародного права, механізм дії яких поширюється на водні акваторії Світового океану і втілений у відповідних положеннях міжнародного морського права, зокрема, в Женевських конвенціях 1958 р. та, насамперед, в Конвенції ООН з морського права 1982 р. Отож суверенітет та юрисдикція приполярних держав можуть поширюватися не на всю територію відповідних секторів Арктики, а лише на ту частину вод Північного Льодовитого океану та його підводних просторів, які омивають суходутні ділянки цих країн, або є прилеглими до них [14, с. 575].

У сучасних умовах серед арктичних морських просторів можна виокремити простори, які є складовою частиною державної території прибережної держави, на які поширюються його суверенітет і юрисдикція (внутрішні води, територіальне море і повітряний простір над ними). Правовий режим таких просторів установлює прибережна держава з урахуванням її відповідних міжнародних зобов'язань. Інша частина морських просторів має статус міжнародної території, правовий режим якої визначається виключно міжнародним правом. Серед чинників, які впливають на формування та розвиток арктичного простору, назвемо невизначеність правового статусу морського простору Північного Льодовитого океану, обумовлену наявністю проблем розмежування морських просторів та континентального шельфу в Арктиці. На думку авторитетного юриста-міжнародника І. Лукашука, специфіка міжнародно-правового режиму морських просторів Арктики обумовлена низкою таких чинників. По-перше, природа Арктики є доволі чутливою до негативних зовнішніх впливів. У зв'язку з цим арктичними державами прийняті закони та нормативно-правові акти щодо захисту природного середовища полярного регіону. По-друге, особливість міжнародно-правового режиму арктичних морських просторів обумовлена правовими засадами здійснення прибережного судноплавства, які визначено, наприклад, національним законодавством Канади та Норвегії. По-третє, специфіка правового режиму арктичних морів значною мірою обумовлена наявністю трас Північного морського шляху, який розглядають дослідники як історично сформовану єдину національну комунікацію [11, с. 156]. Зазначимо, що в Арктиці, на відміну від Антарктики, на початку XXI ст. консолідований правовий режим відсутній. У сучасних умовах не існує також спеціального міжнародно-правового акта, яким безпосередньо регулюватимуть юридичний статус Арктики. Отож виокремимо декілька проблемних аспектів, що стосуються концептуальних підходів до формування правового статусу полярного регіону. По-перше, в жодній з міжнародних угод не існує єдиного загального визначення універсального

правового поняття «Арктика». Дослідники дотримуються здебільшого різних поглядів на тлумачення юридичної природи і правового статусу цього унікального за природоресурсним потенціалом та можливостями правового регулювання регіону земної кулі. По-друге, досі у міжнародно-правових документах та на законодавчому рівні арктичних держав чітко не визначено територіальних та географічних меж Арктики, натомість використовують усталене географічне поняття цього регіону. По-третє, правовий режим Арктики встановлено не на міжнародному рівні, а фрагментарно – на рівні національного законодавства арктичних країн та міжнародно-правових угод, переважно у царині охорони навколишнього середовища, що значно ускладнює розробку та прийняття єдиних для всіх арктичних держав міжнародно-правових норм щодо врегулювання їхньої діяльності в полярному регіоні.

Висновки. Отже, такі важливі термінологічні поняття міжнародно-правової науки, як «правовий статус» та «правовий режим», що застосовують для юридичної характеристики морських і сухопутних просторів, мають методологічне значення для сутнісного розуміння особливостей правового статусу та правового режиму Арктики. Незважаючи на специфіку та певну недосконалість цих дефініцій, вони концептуально пов'язані між собою, а їхній діалектичний взаємозв'язок є теоретичним підґрунтям для удосконалення юридичних механізмів співробітництва держав у полярному регіоні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арктика: интересы России и международные условия их реализации / Барсегов Ю. Г., Корзун В. А., Могилёвкин И. М. и др. – М. : Наука, 2002. – 356 с.
2. Барсегов Ю. Г. Территория в международном праве. Юридическая природа территориального верховенства и правовые основы распоряжения территорией. – М. : Госюриздат, 1958. – 271 с.
3. Барсегов Ю. Г. Мировой океан: право, политика, дипломатия / Ю. Г. Барсегов. – М. : Международные отношения, 1983. – 238 с.
4. Броунли Я. Международное право : в 2 кн. / Я. Броунли ; перевод с англ. канд. юрид. наук. С. Н. Андрианова ; под ред. и со вступит. статьей чл.-кор. АН СССР Г. И. Тункина. – М. : Прогресс, 1974. – Кн. 1. – 535 с.
5. Гуцуляк В. Н. Международное морское право (публичное и частное) : учебное пособие / В. Н. Гуцуляк. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2006. – 416 с.
6. Енциклопедія міжнародного права : у 3 т. / редкол: Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К. : Академперіодика, 2004. – Т. 1. – 920 с.
7. Ковалёв А. Международно-правовой режим Арктики и интересы России / А. Ковалёв // Индекс безопасности. – 2009. – № 3–4. – Т. 15. – С. 115–124.
8. Колодкин А. Л. Международно-правовой режим морских пространств и современные тенденции его развития : автореф. дисс. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук / А. Л. Колодкин. – М., 1974. – 34 с.
9. Коломбос Д. Международное морское право (перевод с англ. В. Зайцевой и И. Н. Кузьминского / Д. Коломбос. – М. : Прогресс, 1975. – 782 с.
10. Лазарев М. И. Теоретические вопросы современного морского права / М. И. Лазарев. – М. : Наука, 1983. – 301 с.
11. Лукашук И. И. Международное право. Особенная часть : учебник [для студ. юрид. фак. и вузов] / И. И. Лукашук. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2008. – 544 с.

12. Международное право : учебник / под ред. А. И. Микульшина. – М. : Международные отношения, 2005. – 360 с.
13. Международное право : учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Т. К. Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 832 с.
14. Международное публичное право : учебник / Л. П. Ануфриева, Е. Г. Моисеев, В. В. Устинов [и др.] ; отв. ред. К. А. Бекашев. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : Проспект, 2009. – 1008 с.
15. Міжнародне право : навч. посібник / за ред. М. В. Буроменського. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 336 с.
16. Мировой океан и международное право. Правовой режим морских прибрежных пространств / А. П. Мовчан, А. Янков, А. Л. Колодкин и др.] ; отв. ред. А. П. Мовчан, А. Янков / АН СССР; Ин-т государства и права. – М. : Наука, 1987. – 224 с.
17. *Михина И. Н.* Международно-правовой режим морских пространств Арктики. : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук. – М., 2003. – 27 с.
18. *Мовчан А. П.* Международное морское право (основные положения) : учеб. пособие / А. П. Мовчан. – М. : Академический правовой университет при Институте государства и права Российской академии наук, 1997. – 52 с.
19. *Молодцов С. В.* Международно-правовой режим открытого моря и континентального шельфа / С. В. Молодцов. – М. : Изд-во Академии Наук СССР, 1960. – 348 с.
20. *Молодцов С. В.* Международное морское право / С. В. Молодцов. – М. : Международные отношения, 1987. – 272 с.
21. Морське право. Джерела : у 3 ч. – Ч. 1. – Т. 1. – Кн. 1. Конференція ООН з морського права / С. В. Ківалов (авт. вступ. ст.), С. В. Додін (керівник авт. кол.), С. О. Кузнецов (наук. ред.), Т. В. Аверочкіна (відп. ред.), Д. О. Нікіша. – Одеса : Фенікс, 2012. – 570 с.
22. *Однопозов П. С.* Международно-правовой режим арктических морских пространств : автореф. дисс. на соискание учёной степени канд. юрид. наук. – Л., 1974. – 19 с.
23. Региональный уровень правового регулирования отношений государств в Арктике (комментарий) // Московский журнал международного права. – 2012. – № 1. – С. 270–279.
24. Современное международное морское право и практика его применения Украиной / А. А. Щипцов, Г. А. Анцелевич, А. Ф. Высоцкий и др. ; редкол. А. Ф. Высоцкий (отв. ред) и др. / Нац. агентство морских исследований и технологий. – К. : Наукова думка, 1995. – 341 с.
25. Современное морское право и практика его применения / И. И. Барина, Б. У. Хейфец, М. А. Гицу и др. – М. : Транспорт, 1985. – 264 с.
26. *Тимченко Л. Д.* Міжнародне право / Л. Д. Тимченко, В. П. Кононенко. – К. : Знання, 2012. – 631 с.
27. *Шемякин А. Н.* Право пользования морем (генезис структуры и содержания) / А. Н. Шемякин / Институт государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины, Одесская национальная морская академия. – Одесса : Астропринт, 2004. – 242 с.
28. *Pharand D.* The Legal Status of the shelvesand Ise Island in the Arctic / D. Pharand // Les cahiers de droit. – 1962. – P.17

*Стаття надійшла до редколегії 01.09.2016
Прийнята до друку 15.10.2016*

**LEGAL STATUS AND LEGAL REGIME FEATURES OF THE ARCTIC:
TERMINOLOGICAL ASPECTS**

Yana Pavko

*Taras Shevchenko Kyiv National University,
36, Melnykova Str., Kyiv, 00115, Ukraine,
email: yanapavko@yandex.ua*

In the article on the basis of domestic and foreign international law research a comprehensive analysis of the nature of terminological peculiarities of the legal status and legal regime of the Arctic is carried out. The author's definition of these categories of international law science is proposed.

Key words: legal status; legal regime; the Arctic; international legal studies; terminology peculiarities.